

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
BÖLÜMÜ**

mm

**Prof. Dr. Mine MENGİ Adına
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU (20-22 Ekim 2011)
BİLDİRİLERİ**

ADANA-2012

BELÂGATİN FELSEFÎ TEMELİ: MANTIK

Yrd. Doç. Dr. Kadriye YILMAZ ORAK, Bayram ORAK
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kyilmaz32tr@gmail.com

ÖZET: Belâgat, güzel ve doğru söz söyleme sanatı olarak bilinir ve bir bilim olarak da bize bunun kurallarını verir; ama güzel ve doğru söz söylemenin ilk şartı, güzel ve doğru düşünebilmektir. Bunun yöntem ve kurallarını öğreten ise mantık bilimidir. İş böyle olunca belâgat biliminin, mantık biliminden yararlanması kaçınılmaz olur. Nitekim klâsik belâgatimizin teorisyenleri de bunu fark etmiş ve mantık biliminden yararlanmışlardır. Belâgatın teorisyenleri bu bilim dalının özünü oluşturan ilk iki bölümde (ki “meânî” ve “beyân” adını alan bu bölümlerde bilgi türleri ve temel ifade biçimleri ele alınır) mantık biliminin ilke ve yöntemlerini yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Söz gelimi doğrudan anlatım, dolaylı anlatım (mecâz-ı mürsel, istiâre) gibi temel ifade biçimleri incelenir, tanımlanır ve tasnif edilirken dayanılan esas, mantığın ilke ve yöntemleri olmuştur. Bu bildirimizden belâgat ve mantık arasında bu ilişki ele alınacak ve Doğu belâgatinin nasıl bir felsefî temel üzerinde yükseldiği gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Belâgat, mantık, düşünce, ifade, temel ifade biçimleri.

ABSTRACT: Rhetoric is known as the art of effective and good speaking and as a science it tells us the rules; but the first step of rhetoric is to think good and correctly. What teaches the methods and rules of these is the science of logic. Therefore, the science of logic benefits from the science of logic. Thus, classical rhetoric theorists noticed that and they also benefited from the science of logic. Theorists of rhetoric used the principles and methods of the science of logic intensively in the first two chapters (These chapters , named as "meani" and "beyan" deal with information types and basic forms of expression) that constitute the core of this branch. For example, basic forms of expression such as direct narrative and reported speech are examined, defined and the method of categorization forms the principles and methods of the logic. This paper will focus on the relationship between rhetoric and logic and we will try to shed light on the philosophical basis upon which the East rhetoric rises.

Key Words: Rhetoric, logic, thinking, expression, basic forms of expression.

Giriş

Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmâniyye kitabında Mukaddime'nin hemen sonuna, klâsik mantık konularından bazılarının özeti mahiyetinde bir ek (lâhika) koymuş; asıl

belâgat konularına bundan sonra geçmiştir (Ahmet Cevdet, 1299: 28-41).

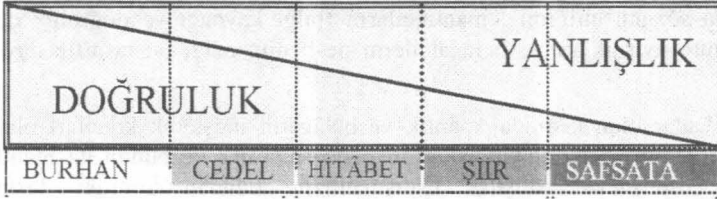
Bu, sebepsiz değildir; zira, belagat bilimi, konularının tasnifi, terimlerinin tanımlarının yapılması gibi temel meselelerde klâsik mantık ilkelerine bağlıdır ve belâgat biliminin layığıyla bilinmesi için bu temel mantık konularının bilinmesi zorunludur.

Şimdi, belâgatin bilinmesi açısından önem taşıyan mantık konularını ve belâgat biliminin bunlardan nasıl yararlandığına kısaca bir göz atalım.

Öncelikle şunu belirtelim ki her iki disiplin de farklı amaçlar taşımalarına rağmen “söz (kelâm)” üzerinde daha doğrusu “söz”ün farklı iki türü üzerinde çalışırlar.

Sözün iki ayrı türünden söz ediyor olmamız, “söz”ün bir tasnife tâbi tutulduğunu gösterir. Bu tasnif mantık’ın tasnifidir. Belâgat bilimcileri de bu tasnifi aynen kabul ederler. Bu tasnif sözün taşıdığı bilginin kaynağı, doğruluk değeri (doğru ya da yanlış) ne göre yapılmıştır.

Bu tasnifi önce şema üzerinde gösterelim.

Şekil 1

Şemaya göre mantık “söz”ü beş’e ayırmaktadır (Aşağıdaki terimlerin Fransızca karşılıkları Muhammed Hansârî, 1389: 375’ten alınmıştır.).

1. Bürhan (Demonstration/Apodictique): Kesin bilgi taşıyan sözlerden oluşan metin.
2. Cedel (Dialectique): Soru-cevap şeklinde olan tartışmalardan meydana gelen metin.
3. Hitâbet (Réthorique): İknâ etmeye yönelik olarak doğruluk değeri muhtelif sözlerden oluşan metin.
4. Şiir (Poetique): Bilgi kaynağı bakımından hayale dayanan sözlerden oluşan metin.
5. Safsata (Sophistique): Gerçek olmayan, yalan yanlış bilgiler taşıyan söz türü. Safsatada söyleyen, sözün doğruluğuna inanmıştır. (Sözü söyleyen söylediği sözün doğruluğuna inanmıyor, ama bunu muhâtabını kandırmak için kullanıyorsa buna “mugalata”= demagoji denir.)

Bunlardan “bürhan”, mantık’ın ilgilendiği söz türü; “şiir” ise belâgatin ilgilendiği söz türüdür.

Şimdi burada biraz daha geriden başlayalım ve mantıkçılarla belâgatçilerin “söz”den ne anladıklarını anlamaya çalışalım. Bu, bizi kavram (= mefhûm)a götürür. Kavram (=mefhûm=mana) mantıkçılara göre “bir objenin zihindeki görüntüsü”dür (Öner, 1970: 16) (Hayal değil, hayalden farklı. Hayal’de, belirli bir objenin zihindeki görüntüsü iken kavram, bir küme oluşturan objelerin ortak özelliklerinin zihindeki oluşturduğu görüntüsüdür).

Ama zihindeki bu görüntünün diğer insanlara iletilebilmesi için bir şekilde ifade edilmesi gerekir. İşte bu ifade edilmeye, yani zihindeki kavramın somut bir şeyle (ses, dil, söz, resim vs.) ifade edilmesine mantıkçılar da, belâgatçiler de delâlet derler ve delâleti zihindeki mananın birleştiği şeyin niteliğine göre türlere ayırırlar. Bu delâlet türleri içinde mantığın ve belâgatın ilgilendiği tür, mananın bir söz’le ifade edildiği “sözlü vaz’î delâlet” türüdür. Yani buna göre söz, zihindeki kavramın dille ifadesidir.

Zihindeki tek bir kavramı (mana) gösteren söz, müfred (tekil)dir. Zihinde en az iki kavramın ilişkilendirilmesinin dille ifadesiyle de mürekkep (birleşik söz) kelâm meydana gelir. Bu sözün mantıkçıların ve belâgatçilerin (özellikle mantıkçılar) ilgi alanına girebilmesi için doğruluk ve yanlışlık değeri taşıması gerekir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, mantıkçıların (bilgi kaynağı ve doğruluk derecelerine göre) beş türe ayırdıkları ve belâgatçilerin de benimsediği bu tasnifin dayandığı söz budur.

Buraya kadar olan kısımda, mantık ve belâgatın müşterek konuları olan kavram-delâlet-söz (kelâm) hakkındaki yaklaşım benzerliklerini ve bunun da mantık kökenli olduğunu göstermeye çalıştık. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ise belâgat(çiler)in kendi konularını mantık bilimine dayandırdığını göstermeye çalışacağız.

Belâgat bilginleri, bu bilimi oluştururken; alt dallara ayrılmasında (meânî-beyân-bedî), bu alt dalların konularının ve terimlerinin oluşturulmasında, konu ve terimlerin sınıflandırma ve tanımlarının yapılmasında bir bilgi dalı olarak mantığın ilke ve verilerine dayanmışlardır.

Belâgat bilginlerinin, belâgati oluştururken başvurdukları mantık konularının başında “beş tümel” (İsagoci) ve “kategoriler” ve bunlara bağlı olarak “tanım” teorileri gelir. Bilindiği gibi, mantık’taki tanım teorileri de zaten beş tümele dayanarak yapılmıştır. Belâgatte tıpkı tanım gibi, tasnif’te beş tümele bağlı kalınarak yapılmıştır.

Yukarıda son iki paragraftaki iddialarımızı örneklemeye çalışacağız. Bunun için, Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmaniyye kitabından mürsel mecâz ve istiâre tanımlarını alıyoruz.

<i>mecâz-ı mürsel</i>	<i>istiâre</i>
<i>Mecâz-ı mürsel</i> , mâ’nâ-yı mevzû’un-lehin irâdesine mâni’ karîne olduğu hâlde <u>müşâbeheden başka bir</u> <u>‘alâkaya</u> mebnî ma’nâ-yı	<i>İsti’âre</i> , <u>müşâbehet</u> <u>‘alâkasıyla</u> ve karîne-i mâni’a ile ma’nâ-yı mevzû’un-lehin gayride müsta’mel olan

mevzû'un-lehîn gayrisinde müsta'mel olan lafızdır (Ahmet Cevdet Paşa, 2000: 81).	lafızdır (Ahmet Cevdet Paşa, 2000: 94).
--	---

Örnekleri açıklamaya geçmezden önce beş tûmelin+ ne olduğunu ve içinde hangi tûmelerin yer aldığını söyleyelim. Beş tûmelde, beş tûmel kavram, beş genel kavram yer alır. Bunlar: Cins, tür, fasıl (ayırım), hassa, araz (ilinti) dır. Bunlardan ilk üçü zâtî (özsel), kalan ikisi ise arazî (ilintisel) dir. Bir başka deyişle ilk üçü, kavramın mahiyetini (nelik) yani olmazsa olmazları türünden özellikler, kalan ikisi ise kavramda olsa da olur olmasa da olur yani onun mahiyetine etki etmeyen türden özellikleri belirten kavramlardır. İslâm mantıkçılarına göre, her hangi bir kavramın tam tanımı beş tûmel içinde yer alan zâtî tûmelerin bir araya getirilmesi ile yapılan tanımdır. Yukarıya Cevdet Paşa'dan örnek olarak aldığımız iki tanımda da bu özellik görülür. Bu tanımlarda koyu olarak gösterdiğimiz kısımlar, zâtî tûmelerden cinsi yani tanımlı yapılanlar türü, altı çizili olan kısımlar ise fasıl yani ayırımı gösterir.

Bu iki tanımlı, burada olduğu gibi birlikte göz önüne getirdiğimizde gizli olarak bir taksim (tasnif)in verildiği de görülür. Şöyle ki her iki tanımda da koyu yazılan kısımlar içerik olarak tamamen aynıdır ve bu aynılık, tanımlı yapılan kavramların aslında bir cinsin türleri olduğunu da gösterir. Bu da tam bir tasniftir ve istiâre ile mecâz-ı mürseli, (delâlet teorisine bağlı olarak) mecâz üst kavramında birleştirir. Nitekim delâlet bahsinde gerçek anlamı dışında kullanılan sözler mecâz olarak tanımlanmaktadır.

Aslında belâgatın mantık üzerine kurulduğu konusunda söylenecek çok söz olmasına (özellikle teşbîh, istiâre ve mürsel mecâz konularının alt dallara ayrılmasında) rağmen söylediklerimizin maksadı ifadeye yettiğini düşünüp daha fazla örnek ve açıklama yapmayı burada bitireceğiz.

Sonuç olarak klâsik belâgatimizin öğrenilmesi ve öğretilmesi, anlaşılması ve anlatılabilmesi için klâsik mantığın bilinmesi zorunludur.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa (2000), *Belâgat-i Osmaniyye*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Cevdet Paşa (1299), *Belâgat-i Osmaniyye*, Matba-i Osmaniyye, 2. Baskı, İstanbul.

Muhammed Hansârî (1375), *Mantuk-ı Sûrî*, Didar Yayınları, Tahran.

Öner, N. (1970), *Klasik Mantık*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara.